

138-142

"השומר הצעיר" בהכשרה משולש ההגשמה: הכשרה - עלייה - העפלה

התכלית הרעיונית של ההכשרה השומרית לקראת מה שקראו "עלייה תכניתית" התבטאה בהכשרה רוחנית ומקצועית להקמת עדת עובדים קונסטרוקטיבית בארץ ישראל; וכן בעבודה המעשית היומיומית; בחינוך ליצור טיפוס עברי חדש ששאף ל"ביטול הגולה"; וליצירת חברה חדשה סוציאליסטית-שיתופית בארץ-ישראל.

בסוף שנות העשרים וראשית שנות השלושים הוליכה תפיסה חלוצית זו להתפשטות וכיבוש מקומות העבודה בתחומים רחבים, לצורכי פרנסה ועבודה גופנית יוצרת; חטיבת עצים להסקה; ניסור עצים ביערות ובמנסרות; עבודה שחורה כעוזרים לבנאים; לימוד מקצועות הבנין; רכישת חוות חקלאיות, או עבודה שכירה בחוות חקלאיות; נטילת חלק בעבודות ציבוריות של הקהילות והעיריות בסאניטציה; בניקוי דחובות; ומאוחר יותר - גם בתעשיות יהודיות בתחומי המתכת, הרהיטים, הנייר וכו'.

ב-1929 מסכם מאיר יערי את הבינונים לקראת הוועידה העולמית השלישית: "זכותה של התנועה השומרית שטייעה לה לעמוד יותר מאחרים בנסיון של שנות המשברים בציונות ובעלייה. היתה בכך שידענו יותר מאחרים להעריך את ההכשרה האישית הפנימית לקראת העמידה בנסיון ההגשמה החלוצית. ידענו את ערכו של הנושא האישי שממנו מתחיל הכל ואליו חוזר הכל. ההון שלנו טמון בנושא החברתי המגובש. החינוך וההכשרה כמיקשה אחת הם, עמודי התווך של הציונות הסוציאליסטית והקיבוץ".¹

לקראת הוועידה השלישית הולך ומתחזק הרעיון: האוטונומיה במערכת החינוך של השומר-הצעיר כתנועת-נוער קלאסית בגולה - מחייבת עצמאות ואוטונומיה בארגון קיבוצי-ההכשרה וקיבוצי-העלייה וחיוק מבנה הקיבוץ כיחידה חברתית עצמאית בהכשרה ובארץ.

היה ברור שעם עליית כוחו העצמאי של השומר-הצעיר בהכשרה במסגרת הסתדרות "החלוץ" בכל ארצות מרכז אירופה, עלה חלקנו בעליה, בקבלת דשיונות עליה, ויותר מזה: לפי אומדן כוח הקליטה של הקבוץ הארצי בארץ, הגענו בראשית שנות השלושים ליותר ממחצית הנקלטים בעליה הקיבוצית.

עם העליות והירידות במסכת היחסים שבין השלטון הבריטי המנדטורי לבין היישוב העברי והציונות, התהוו גם משברים עמוקים בכושר הקליטה של השרץ ובהקצבת רשיונות לעליה התלוצית. מערכת ההכשרות ברחבי אירופה עמדה בפני ההכרח להתאים את דרכה, היקפיה ופעילותה בקרב התנועה התינוכית, לתנודות מסוכנות אלו שפקדו את הציונות כולה. הידוק הקשרים עם "הקיבוץ הארצי", שהגביר את התיישבותו בארץ, התבטא בשיגור שליחים ובהגברת ההדרכה מהארץ בגולה. בוועידה העולמית הרביעית הוצגה ההכשרה השומרית במלואה.

בשיא ההישגים

בוועידת פופראד 1935

הוועידה העולמית הרביעית של תנועת "השומר הצעיר", שהתקיימה בפופראד (צ'כוסלובקיה) באוגוסט 1935, התכנסה בשיא פריחתה במרכז אירופה; וגם ליבשת האמריקאית על שני חלקיה ועד ארצות אפריקה הצפונית הגיעה. זו היתה הוועידה העולמית האחרונה שלפני חורבנה של יהדות-אירופה באש המלחמה והשוואה.

הצירים אשר באו לוועידה, ייצגו שבע רבבות "שומרים" ב-24 הסתדרויות ארציות וב-100 ריכוזי הכשרה ומעלה, שבהם התכוננו - הלכה למעשה - למעלה מ-4000 בוגרי-התנועה להגשמה ולעלייה, וזאת במסגרות של קיבוצי-וגרעיני-עלייה לקיבוצי

ראשיתה של ההכשרה השומרית בשנות מלחמת העולם הראשונה - 1915 - 1917 - בהתמודדות אינטלקטואלית בקבוצות של נוער יהודי בווינה, בעדי גאליציה ובורושה, בחיפוש אחרי הגשמה אישית במסגרת החברה החדשה, העשויה להיוולד אחרי הטראומה של המלחמה.

מאיר יערי בווינה; דוד (דולק) הורוביץ, ידידיה (שליפקה) שוהם, אריה (קרמפנו) עמיר, ומיכאל אטף - בלבוב וסביבתה; מרדכי בנטוב במחנות-קיץ של קן וורשה - פנו לנוער ולאינטליגנציה היהודית בקריאה להכשרה ול"עלייה תכניתית" לשם בניין המושבה בארץ-ישראל.

ארץ-ישראל, חלוציות, התחדשות השפה העברית, חיי-עבודה וקיבוץ כמקשה אחת - הונחו בייסוד ההכרעה האידיאלית הגורסת הגשמה אישית. תפיסה זו נוצקה במונה הקיבוץ האורגני שצמח מהקבוצה החינוכית בקן השומרי, דרך חובת ההכשרה, ועד לגיבוש גרעין-העלייה שבא ארצה להגשים את מאווי במסגרת הקיבוץ-הארצי השומר-הצעיר.

כעשר שנים מאז 1917 - 1919, בהכשרות הראשונות ובמחנות הקיץ, בחוות החקלאיות, בעבודה עונתית, בלימוד מקצועות-מלאכה, ועד לייסודו של "הקיבוץ הארצי" ב-1927, נמשך תהליך ההתגבשות של המכנה המשותף בין בוגרי-התנועה בהכשרות לבין הקיבוצים הראשונים שהתקבצו בארץ-ישראל, עד להתבססותה של התנועה העולמית על שני חלקיה בארץ ובגולה.

ההכשרה בגולה כונתה "פרחדור המוליך לטרקלין" של המושבה השומרית בארץ. בוגרי התנועה ראו בהכשרה, מראשית גרעיניה, עוגך-הצלה מפני נפילה בזרועות הפיליסטיות, מפני ניוון שנבע מהטראומה של שנות המלחמה, הפוגרומים, וחוסר המוצא ב"מכונת החיים המחניקה הכל".¹ מתוך ראייה זאת טען דוד הורוביץ ש"במושבה השומרית מתגשמים געגועי הנצח של האומה לחיים חדשים, חזון הנביאים, המרידה בעולם. לפורמציה החברתית הזאת בארץ-ישראל, יש להתקדש עוד בגולה".²

זה ייחודה של ההכשרה השומרית, בהבדל מהזרמים האחרים שפעלו בתנאי המצוקה של הרחוב היהודי וראו את ההכשרה כחלק מתוכניות ה"פרודוקטיביזציה" או ה"פרולטרטיזציה" שרקמו גורמים כללי-יהודים לה"כונד".

היו שרצו להטות את התנועה כבר בראשית שנות-העשרים ל"מעמדיות", למלחמת-מעמדות כהוה, בגולה, ולהזהות עם היסודות של הפעילות הסוציאליטית-מהפכנית. אך ההכשרה השומרית לבשה בעקבות צביון ארץ-ישראלי מודגש וחזק כתנועה אנטי-גלויות עקבית.

תהליך גיבוש קיבוצי-עלייה

האופי המאורגן של קיבוצי-עלייה בהכשרה, בא לידי ביטוי בולט לא רק בקצב הקמת המשקים בהתיישבות אלא גם ביכולתו של "הקיבוץ הארצי" "לשאוב" גרעינים ישר מההכשרה להשלמת קיבוצים וותיקים בארץ. מימוש הדרך הזאת באה בשיטה של בניין "סולם גלים" בין המייסדים, שהוותיקים בהם היו אז בני 45 – 30, לבין בניהם הראשונים, שטרם הגיעו לגיל הבגרות של הצטרפות לקיבוץ של הוריהם. גרעינים כאלה כוונו לבית אלפא, משמר-העמק, מרחביה ועין שמר, וגם לקיבוצים שטרם הגדירו את עצמם לקיבוץ הארצי: בית זרע, מזרע, שריר וגן-שמואל. פעולה זו של "הקיבוץ הארצי" גרמה לתסיסה בקיבוצי העלייה, שחזק היה רצונם להקים קיבוצים עצמאיים; אך הדרך הצדיקה את עצמם עם הזמן, בתהליך חיזוקם של כלל הקיבוצים ושל "הקיבוץ הארצי" כגורם מיישב. שיטת גיבוש קיבוצי-עלייה בקן השומרי ובהכשרה – נתקבלה בקשיים עקרוניים גם במסגרת הסתדרות "החלוץ" כאירגון גג להכשרה של כל הזרמים הקיבוציים. וויכוח זה התנהל בכל רחבי התנועה בכ-20 הסתדרויות ארציות והקביל לוויכוח, שהתנהל בעת ובעונה אחת בארץ-ישראל, בדבר דרך בנינו של הקיבוץ, בין הזרמים הקיבוציים. עם הזמן הקיפו הוויכוחים האלה גם את הגישות השונות לדרכה של תנועת-העבודה בארץ – והסתיים בהחלטות שנתקבלו בהסתדרות העובדים בארץ, המכירות באוטונומיה האירגון נית והחברתית של תנועות הנוער וביקתן לזרמים הקיבוציים בארץ: הקיבוץ המאוחד, "הקיבוץ הארצי" וחבר הקבוצות.

ביטוי מאורגן לדרך זאת ניתן בהקמתה של "ברית הקיבוצים" בגאליציה ב-1928 ובפולין ב-1931. ההכשרה צברה כוח רב בקהילות ישראל בכל רחבי אירופה. עוד בסוף שנות העשרים, ובמיוחד עם עליית הנאצים וכיבושיו, ייסדו בוגרי התנועה, באופן עצמאי ובמשותף עם זרמים אחרים, חוות-הכשרה בגרמניה, באוסטריה, בבלגיה ובדנמרק. ברומניה ובצ'כוסלובקיה הוקמו אירגוני "ברית הקיבוצים" ומספר נקודות ההכשרה, בעיקר – עונתיות, וחלקן בחוות להכשרה ממושכת הגיע ל-40 ומעלה. בוגרי התנועה במערב-אירופה הקימו ריכוזי הכשרה בינארציים במשך כל שנות השלושים: בדנמרק, באנגליה, באוסטריה, בצרפת, בהולנד וביוגוסלביה. בתנאים הפוליטיים המחמירים של אותם ימים היו ריכוזי ההכשרה הבינארציים, בהדרכתם של יוצאי פולין, גאליציה ורומניה, למרכזי הצלה. כמו שם גרעינים "שומריים", שהגיעו אל "הקיבוץ הארצי" כהשלמות מגובשות מבחינה חברתית, וכן בתור חטיבות, שהתאחדו בארץ עם יוצאי ארצות אחרות, להקמת קיבוצי התיישבות. בצרפת נוצרו ריכוזים לחברי התנועה מאלג'יריה, טוניס ומרוקו.

ההכשרה במאבק על עצמאותה

נושא ההכשרה והעלייה נידון באותה ועידה עולמית ב-1935 בסימן של התרפה ללא תקדים של היחסים בין שליחי הקיבוץ המאוחד בארצות הגולה לבין השומר הצעיר וגורדוגיה. באי הוועידה אשר ברובם באו מריכוזי ההכשרה, רבים מהם בציפייה למועד עלייתם ואחרים בתפקידי הדרכה במוסדות המרכזיים של התנועות הארציות ובקינים, – העלו באווירה מתוחה ביותר את שיטת המונופולין על "כלל הפעולה החלוצית, על

"הקיבוץ הארצי" בארץ ישראל. התארגנותם של בוגרי התנועה בחטיבות של קיבוץ-עלייה מן הקן השומרי, ררך ריכוזי ההכשרה ועד לאישורם כגרעיני עלייה, המכוונים מראש ובתיכונן משותף עם מוסדות "הקיבוץ הארצי", החלה עוד לפני ייסודו של "הקיבוץ הארצי" כגוף התיישבותי עצמאי ב-1927, והיא אומצה על כל מוסדות התנועה העולמית, כולל זיקתם הבלעדית לקיבוץ הארצי בארץ ישראל.

במחצית הראשונה של שנות השלושים חגג מפעל-ההכשרה של התנועה החלוצית כולה את "תור הזהב" שלו כביטוי להיותו מאגר לא אכזב, גדול ויחיד של כל הכוחות החלוציים לבנינו של עם עובד בארץ ישראל – של ההסתדרות ושל התנועה הקיבוצית לזרמיה. במשך 25 השנים מאז ייסוד הקבוצות הראשונות של "השומר הצעיר" בכל חלקי פולין, המחולקת בין הצבאות הלוחמים על אדמתה במלחמת העולם הראשונה ועד לאסון השואה, היתה הזיקה שלו לציונות מגשימה, לחלוציות ולהכשרה הגופנית, החברתית והתרבותית – לאבן תשתית בדרך התפתחותה של התנועה.

כבר ב-1916 יצאו קבוצות-קבוצות של "שומרים" ו"שומרים-פועלים" מגאליציה המזרחית ומאיזור שלזיה, בנדין וצ'נסטוכוב, כמו כן מן הקנים בוורשה וקאליש בפולין הקונגרסאית – להכשרות עונתיות או ללימוד מלאכות בעיר – כהכנה לעלייתם ארצה. הקבוצות הראשונות של "השומר הצעיר" ייסדו את הסתדרות "החלוץ" בגאליציה באותם הימים, כאשר יוסף טרומפלדור הקים את סניפי "החלוץ" הראשונים ברחבי רוסיה. כמרכן היה "השומר הצעיר" בין מייסדיו של "החלוץ" בפולין, כאשר בחלק גדול של הקהילות היהודיות היו חבריו גם בין הראשונים, שיצאו בדרך-לא-דרך וללא אישור מוסדות ההסתדרות הציונית, ישר מהצבא או מההכשרות העונתיות אל עבר ארץ-ישראל. ההכרעה ללכת להכשרה ול"גיבוש העבודה" בעיירות וביעדות פולין, שלמעשה היתה הארץ המובילה במפעלי ההכשרה השומרית, התחוללה תוך תסיסה רעיונית בדבר הבחירה בין זרמי התבוללות מימין ומשמאל במאבק הפוליטי, לבין הציונות כפיתרון הלאומי למצוקה היהודית: בין גולה לארץ ישראל; בין סתם עליה לבין חלוציות; בין הצהרות לאומיות וקריירות אינטלקטואליות לבין הכשרה והגשמה.

ההכשרה היוותה המשך טבעי ליסודות הצופיות בתנועת הנוער, לערכי אהבת העבודה והכושר הגופני, לעמל הכפיים ולשאיפה ליצירת חברה חדשה, יוצרת וסולידארית. סיסמת ה"פרודוקטיביזציה" של נוער יהודי נבוך, עקור משורש, הנדחק לשולי החברה ההרוסה בארצות אירופה בימי המלחמה ולאחריה, התפרשה בחוגי-נוער מסויימים כ"פרוליטאריזציה" והשתלבות בתנועת הפועלים המקומיות.

אך "השומר הצעיר" הלך בעקבות "בראש וראשונה ידיים" שבקע מה"קול קורא", שהגיע מראשוני התנועה בארץ, ופירושו: הפריית שממת העם והאדמה, חולות, סלעים ומדבריות ואכן, כתשובה לפוגרום בלבוב, שערכו האוקראינים יחד עם הפולנים, ולרצח שלושה חברי התנועה בהכשרת סלובודקה ב-1919, נקראו בוגרי התנועה ל"הקמת מושבה שומרית לזכרם של הקורבנות בארץ ישראל".

אותה "מושבה שומרית" הובאה לידי ביטוי קולע בתיאור התפתחותה של התנועה והישיגי קיבוצי העלייה שלה, כגשר בין הקן השומרי לבין ההכשרה ולהגשמה הקיבוצית בארץ, על הייסטוריון של "החלוץ" בפולין א.ל. שריד בספרו "החלוץ ותנועות הנוער בפולין 1917 – 1939" – בזו בלשון:

"מאז ייסוד המושבה השומרית הראשונה בית-אלפא על חלוצי העלייה השלישית, רך קיבוצי "השומר הצעיר" משמר העמק, מרחביה ועין-שמר בתקופת העלייה הרביעית, עשה "השומר הצעיר" חיל רב והקים 25 יישובים קיבוציים (עד ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה), פרט לאלה ששימשו מילואים לקיבוצים וותיקים קיימים. מבחינה זו היה "השומר הצעיר" ראש וראשון לאירגונים החלוציים בפולין, ולו מעמד הבכורה בתנועה החלוצית".

מרכז "החלוץ" ועל ההכשרה, אשר בידי שליחי הקיבוץ המאוחד, שראו את עצמם ממונים יחידים מטעם מחלקת החלוץ של הסתדרות העובדים בא"י שהיתה נתונה כולה לטיפולם הבלעדי.

זירת הוויכוחים בין ה"הגוש הכללי" בהדרכתו של הקיבוץ המאוחד לבין תנועות הנוער הנאבקות על עצמאותן ועל זכויותיהן, על בסיס ההסכמים הקיימים בתנועות החלוץ העולמיות, התרחבה והעמיקה גם כתוצאה מהוויכוח הפנימי בתוך מפא"י בארץ שהחל ב-1934, לאחר שתנועת "גורדוניה" בגולה הגדירה את עצמה כתנועת נוער של חברי הקבוצות והדגניות. גם הקיבוץ הארצי זכה בראשית שנות השלושים לתגבורת חזקה מאד מצד העליה וההעפלה, וכוחו גבר בהתיישבות ובמספר הקיבוצים במושבות המועמדות להתיישבות. כוחן של תנועות הנוער באדמות אידופה וגם בארצות הברית של אמריקה הלך וגדל וכמובן גם מספר ריכוזי ההכשרה. עובדות אלו עוד הגבירו את גישת שליחי הקיבוץ המאוחד ליצירת נוהלים והוקים הבאים, להצד את צעדיהן, ולצמצום זכויותיהן לקיום עצמאי, ולזכות באוטונומיה בפעילותן בסניפים ובהכשרה של תנועות הנוער ב"החלוץ".

שלושה נושאים שימשו את זירת הוויכוחים בתנועת "החלוץ" במשך כל שנות השלושים, שראשיתם היא בעצם במעשה החיובי במהותו, שהתחולל בשנת 1924 בוועידת "החלוץ" בגליציה.

החשיבות המיוחדת של הוועידה היא בכך, שבה הונחו היסודות להתארגנות של כל תנועות הנוער החלוציות ב"הסתדרות" "החלוץ", שנהפכה לארגון גג לפעולות ההכשרה והעליה של כל התנועות החלוציות. ההתארגנות הלמה את מגמת אחדותה של הסתדרות העובדים וחברת העובדים בארץ-ישראל, והיא גם שימשה בבחינת נציגות מרוכזת כלפי מוסדות התנועה הציונית, המטפלים בעלייה.

הסכמי האיחוד אושרו אח"כ גם בפולין (1928) תוך הדגשת האוטונומיה החינוכית, הרעיונית והתרבותית של כל תנועה. "עם השנים - כותב א.ל. שרדי - התפתחו ויכוחים קשים מסביב לפירוש שניתן לסעיפי ההסכם".

באותה שנה - 1924 - נתכנסה ועידה עולמית של הנוער החלוצי בדנציג ושם הוקמה "ברית הנוער" העולמית (השוה"צ, גורדוניה, החלוץ-הצעיר ותכלית לבן בגרמניה ועוד קבוצות...). חברי הוועדה של "ברית הנוער" - חושי, יערי ושטוק - הם שניסחו את הסכם האיחוד.

אך, עם השנים ועם גידול התנועות והידוק זיקתם לתנועות הקיבוציות בארץ, התפתחו ויכוחים קשים מסביב לפירוש שניתן לסעיפי ההסכם.

שלושת הנושאים שהיו במחלוקת הם:

א. ההכשרה הקבועה - משמע חובת הימצאות החבר בקיבוץ ההכשרה עד יום אישורו לעליה וקבלת הסרטיפיקאט על שמו.

ב. האוטונומיה של תנועות הנוער החלוציות במסגרת החלוץ הכללי.

ג. הנסיון לתת לגאליזאציה כללית לעמדת הקיבוץ המאוחד ולחייב את חברי תנועות הנוער ללכת להכשרה מעורבת³ בניהולו ובהשגחתו של הקיבוץ המאוחד ושליחיו.

בשלושה נושאים היתה כאמור המחלוקת, שעם הזמן לא רק הביאה להחרפת מסכת היחסים בין התנועות כמעט בכל הארצות, אלא גם לריבוי "משלחות תיווך ופיוס" מטעם ההסתדרות הכללית - ועד לנסיון לכפות באמצעות ועידה ארצית שבה היה מובטח רוב ל"גוש הכללי" של הקיבוץ המאוחד - החלטה הכופה הכשרה מעורבת וביטול האוטונומיה בהכשרה להשוה"צ ולגורדוניה. ועידה זו שנתכנסה במאי 1935 - הוחרמה לחלוטין על ידי השוה"צ וגורדוניה.

נסיונות התווך של משלחת מכובדת מטעם ההסתדרות לא הצליחה לפשר - והיא

התפזרה ללא החלטות, כאשר רק נציגי "הגוש הכללי" הגיעו לוורשה להשתתף בה. בתיק "הוועידה שנדחתה" - ד"ח משיבת "מרכז החלוץ" ב-26.35 - מצויים התזכירים שהוגשו על ההנהגות הראשיות של השומר הצעיר וגורדוניה לועד הפועל של ההסתדרות, תחומים: צבי לוריא, אהרון פיקס (אפרת), א. ליסי, ישראל ביסמן ויונה גולדברג (יגול) - (עמ' 548 בספרו של א.ל. שרדי). (תנועות "פרייהייט" ו"החלוץ הצעיר" הזדהו עם הקיבוץ המאוחד ו"הגוש הכללי").

הוועידה עמדה לקבל החלטה המכירה ב"החלוץ הצעיר" כתנועת הנוער המועדפת של "החלוץ" - המוותרת על האוטונומיה, מהווה את ה"גוש הכללי" וזוכה ל"מעמד בכורה" בהסתדרות "החלוץ".

התהליך הזה אינו מקרי וסיבותיו שמורות בהתפתחויות שחלו בא"י בשנים 1920 - 1935. "עם הקמת ההסתדרות עוברת חיש מהר נקודת הכובד של ההתפלגות הרעיונית מקשת הצבעים של האידיאולוגיות האירופיות להשפעה המכרעת של הדפוס הציוני הפוליטי והחברתית המתפתחת במציאות הישראלית. כל תנועה המתגבשת וכובשת לה מקום תחת שמי ארץ-ישראל הפוליטי, בהתיישבות ובחיים הציבוריים, מתפשטת לה את חיל-המילואים שלה בתנועות הנוער החלוציות ברחבי הגולה ובעיקר בפולין, גליציה, רומניה ובהתעוררות האומיות של יהדות גרמניה עם עליית הנאציזם. "השומר הצעיר" ברחבי הגולה הגדיר מראשיתו את זיקתו לקבוץ הארצי. עם הזמן מוצא "חבר הקבוצות" עם ה"דגניות" - את הדרך ל"גורדוניה" (האיחוד הרשמי ב-1934). "הקיבוץ המאוחד" מגדיל את "החלוץ הצעיר" ומבסס יותר ויותר את מעמדו בשורות "החלוץ" הכללי ומכריז עליו כמייצג את כלל ההסתדרות ואת הקיבוץ הגדול.

חוקר תנועת החלוץ מתאר את התהליך באלה המילים:

"אכן צדקה נעשתה ל"החלוץ" ולתנועה הציונית שבתקופה גורלית זו קמו להם תנועות הנוער החלוציות. אין ספק כי בית גידולה העיקרי של ההתיישבות העובדת, הקיבוצית ובחלקה גם המושבית בשנות העשרים והשלושים, הן תנועות הנוער החלוציות, יות, מנפלאות התחיה הלאומית... ראשית תבואתה של תנועת הנוער העברית החלוצית השומר הצעיר, שאפשר להגדירה כתנועת הנוער הקלאסית של עם ישראל. בעקבותיה באו תנועות "החלוץ הצעיר", "פרייהייט", "גורדוניה" ובגליציה גם "עקיבא" (הציונים הכלליים - א.א.)."

"ההכשרה הקבועה": כבר מראשית שנת 1930 - נוכח סגירת שער-הארץ בפני עליה - ניצבה בכל חומרתה השאלה של זמן שהייתו של החבר בקיבוץ ההכשרה: כמה זמן צריך החבר לשבת או לנדוד על פני קיבוצי ההכשרה עד שיזכה לרשיון העליה. חיש מהר הפך הנושא, ל"עקרוני". נוספו לו נופך אידיאולוגי על מיבנה הקיבוץ בכלל בארץ-ישראל, ועל אופיו החברתי ודרכי חייו. אנשי הקיבוץ המאוחד ראו בהכשרה הקבועה בגולה דפוסים של קבע - באורח החיים הקיבוצי בנולה, שישתלבו "במעמד יהודי עובד". נציגי תנועות הנוער החינוכיות לא השלימו עם הנירסה של חיי קבע בקיבוץ בנולה בתנאים הקשים של מצוקת אבטלה. דיור רעוע ומזיק לבריאות, רווקות מעוררת ותנאים סניטאריים ואישיים בלתי נסבלים. בוויכוח בין ראשי הקיבוצים הארציים טען טבנקין: "כאשר התנועה החלוצית עוקרת אלפים מבני הנוער מגלות מתמוטטת, עליה גם לקיים את הנפשות האלו ולהיות אחראית להן בכול. החיים בהכשרה, הם ערך כשלעצמו".³

יעקב חזן חלק על טבנקין: איך נוכל לתת הכשרה קבועה ל-12,000 איש שימתינו לעליה זמן רב? ההכשרה דורשת השקעות כספיות עצומות ואין נראה שום מקור לקיים מפעל כזה. אנו צריכים להבטיח למאקסימום תברים מינימום של הכשרה ולא למינימום של חברים מאקסימום של שהות בהכשרה".⁴

ואכן המציאות בשטח הכבידה על חברי ההכשרות.

"ב-1934 הסתובבו 500 "עולים" חברי השומר הצעיר במקומותיהם. 13 קיבוצים היו

מוכנים לעליה ול-8 מהם כבר היו פלוגות בארץ, ולדברי אהרון פיקס (אפרת) המספר על כך, היתה הבעיה מורכבת ביותר (א.ל. שריד עמ' 598 – מתוך מאמר ב"השומר הצעיר" – וורשה 1934. 15.6 – משאלות ברית הקיבוצים).

נושא "ההכשרה הקבועה", אמנם הטריד את התנועות החלוציות בוויכוחי סרק, אבל לא הווה עילה למחלוקת מעמיקה ומסכנת את החיים המשותפים כדוגמת הנושא של "ההכשרה המעורבת" שתנועות הנוער ראו בו איום על קיומן העצמאי: אוניפורמיזציה של "החלוצי". המחלוקת על עקרונות "ההכשרה המעורבת" מעוגן בהווי הפוליטי בארץ-ישראל. מבחינה מסוימת סבל "השומר הצעיר" מספיקי הוויכוח שהתנהל בתוך מפא"י על מעמדו ה"מתנשא" של "הקיבוץ המאוחד" – על הלחץ שהופעל על הקיבוץ המאוחד ועל "חבר הקבוצות" להתאחד לתנועה אחת ובעקבות זאת: רסיסים של פולמוס חריף בין ברל ובן גוריון לבין ראשי הקיבוץ המאוחד ובמיוחד טבנקין.

ביטוי מקיף להתנגדות התנועות הנוער החלוציות להחלטה של פעילי הקיבוץ המאוחד ניתן בישיבת המליאה של מרכז החלוצי שהתקיימה באוקטובר 1934.

"מכמה וכמה בחינות ישנה חשיבות מיוחדת לשיבה זאת. בשנתיים האחרונות זרקו באי-כוח הקיבוץ המאוחד, המהווים כאן רוב וקוראים לעצמם "גוש כללי", בלי הרף סיסמאות המסכנות את קיום האתוד של התנועה החלוצית. הסיסמאות: הכשרה מעורבת ותנועת נוער של "החלוצי" (הכוונה למעמד מועדף של החלוצי הצעיר – א.א.). סיסמאות אלו נומקו מידי פעם כדחופות מתוך "צרכים חדשים" של התנועה.

... במקום הרגשת השותפות מלווה את עבודתנו הרגשת מלחמה על קיומנו ועל חופש פעולתנו בתוך ההכשרה שלנו. ... במשך השנתיים לא היה כינוס קיבוצי לגילי או של סניפים, לא התקיים ניקור של באי-כוח "הגוש הכללי" בקיבוץ כלשהו שלא ייהפך כולר-כרובו לויכוח סוער והורס כל גישה תרבותית בין חברים... בכל קיבוצי הגוש התרכזו הפעולה ההסברתית רק מסביב לנימוקים הבאים להצדיק את תורת "ההכשרה המעורבת", שבכוחה לבנות תנועה חלוצית "אחידה" על ידי הרס חלקים שלמים בתנועה.

... מלחמתנו על הקיום העצמי ועל צרפת ררכנו היתה במשך כל הזמן מלווה בדאגה רבה לקימה השלם של התנועה ובמידת סובלנות ולויאליות רבה."

"מלחמה הזאת נמשכת שנתיים בלי נשימה חופשית", אך היא התחילה להראות סימנים שליליים. דווקא חברי הקיבוץ המאוחד הם שהתחילו להרגיש את תוצאות שיטתם בארץ. בבולטות מסופר כי כתוצאה מגל עזיבות את הקיבוצים בארץ התחיל "הגוש הכללי" עצמו ב"סלקציה" – המערערת על כלליותו. ההמוניות המוגזמת – הכזיבה.

בדיונים אלה התעוררה גם שיטת אישור חברים ליציאה להכשרה לפי קריטריונים: מחוזיים, מצוקה אישית, חוסר עבודה וכו'.

אנשי השו"צ טענו: בליטא ההכשרה המעורבת נכפתה על הרוב על השומר הצעיר שהוא במיעוט. הארץ קטנה, יוצאי השו"ה מגבשים מדי שנה רק "קיבוץ עליה" אחד – והחברים עם עלייתם ימצאו זה את זה ויוכלו לחזור למסגרתם התנועתית. לא כן פולין. התנועה מגבשת 7 – 5 קיבוצי-עליה מדי שנה. פיזור החברים בהכשרה המעורבת, פירושו וויתור על צורתו של קיבוץ שומרי. "אנו, שמקמים קיבוצי-עליה עצמאיים, עלינו לרכז את היציאה להכשרה בידי הקיבוצים עצמם. התכניתיות בהכשרה נותנת לנו את הערובה למיבוש קיבוצי העליה.

צריך לציין כי באותו זמן נוצר קונפליקט חדש, לאחר ש"השומר הצעיר" עשה נסיון והקים קיבוץ של סתם-חלוצים בעיר קליש. הרוב ב"החלוצי" לא השלים עם תופעה זו. אנשי "השומר הצעיר" טענו שמאשימים אותנו בחוסר מעורבות ב"החלוצי" ואם אנו מקימים קיבוץ של סתם-חלוצים – תוקפים אותנו. "אנו הקימונו את הקיבוץ הזה בקליש, כי רצינו לשים קץ ל"לגנדה" בדבר ה"אריסטוקרטי" של תנועתנו". איננו רואים

כי יבואו רבים כאלה אלינו, אבל אם יבואו – הדרך פתוחה לפנינו לקיבוץ, במתכונת ובצורה שלנו ואנו נעזור להם, ויהא האיש מי שיהיה".

ויכוח חריף נתגלה בעת ההצבעה על ההחלטות בשאלת ההכשרה המעורבת. הרוב רצה לקבל החלטה מחייבת ולהעביד אותה לבירור בסניפים כהחלטות מרכז "החלוצי".

בסיכום נאמר: "אנו מתנגדים להצעה זו, ורואים בה התנקשות בשלמות "החלוצי". הצענו להסיר את ההצעה מסדר היום. מכיוון שהצעתנו לא נתקבלה, הודענו כי לא נוכל להיות נוכחים בישיבה שתביא את ההצעה המתנקשת ביסוד קיומנו הקיבוצי. עזבנו את הפלינום". מכאן – ועד לפיזור הועידה הארצית של "החלוצי" במאי 1935, שעמדה להחליט על כך – הדרך היתה ברורה.

פיזור הוועידה השישית של "החלוצי" בפולין, בעקבות המאבק על זכויותיהן של תנועות הנוער, השאיר מישקע כבד של מרירות בכל רחבי התנועה החלוצית. היה זה אחרי הטראומה ששררה בתנועות הארציות של החלוצי, השומר הצעיר וגורדוניה, לאחר הפסקה מוחלטת של הפעילות לאירגון עליה ב' – ההעפלה. הפסקת פעילות זו באה, כידוע לפי הודאות מהארץ לאחר כשלושה של האניה "ולוס ב" להוריד 350 מעפילים בחופי הארץ והחזרתם לפולין. מוסדות "החלוצי" ותנועות-הנוער בפולין, ליטא, גליציה וצ'כוסלובקיה, היו צריכים לטפל מחדש בעלייתם ובמימון החזקתם בעיירת גבול פולנית עד למועד עלייתם. המשך הוויכוחים על שיטות ההכשרה ונסיגות הצרת זכויותיהן של תנועות הנוער – נראה היה כמיסרד המביא רק נזק. הוויכוח נמשך עוד בפגישה שבין הנהגת הקיבוץ המאוחד לבין צירי הקיבוץ הארצי בקונגרס הציוני בלוצרן, ללא סיכומים וללא תוצאות. הדיונים עברו למוסדות ההסתדרות בארץ, וב-1936 סוכמו במוסדות מפלגת פועלי ארץ ישראל בארץ ברוח שמירת ההסכמים על זכויותיהן של תנועות הנוער לחלקם העצמאי בהכשרה ובמיסכת רשיונות העליה.

עם חידוש העליה הבלתי ליגאלית ב-1937 שככו הדוחות בוויכוחים אלה. לתנועת הנוער היה חלק גדול בפעילות זו עד לפרוץ מלחמת העולם וסיומה הטראגית של התנועה החלוצית באירופה.

בעת כינוסה של התנועה העולמית ב-1935 ציפו לעליה, לאחר הכשרה ממושכת, 28 קיבוצי-עליה בפולין ובגאליציה, אשר תוך נדודים ל"כיבוש העבודה" ביותר מ-100 ערים ועיירות התרכזו לשהייה ממושכת ב-60 ריכוזים בקירוב; וכן התלכדו 2 קיבוצי עליה בליטא, 2 ברומניה, 2 בהונגריה, 2 בצ'כוסלובקיה, 1 בבולגריה, 1 בצפון אמריקה. "הקיבוץ הארצי" גדל בארץ על בסיס פוטנציאל רבי-משקל בהכשרות של כל ההסתדרויות הארציות והיה לגורם מוכר בעל כושר התיישבותי רב.

עם ראשית הנסיונות לארגן את העליה החלוצית העצמאית – ההעפלה – היתה ההכשרה השומרית לאחת העתודות החלוציות הדרוכות לכל מיבצע, שתידרש לו. בוגרי "השומר הצעיר" בנו את ההכשרה ואת גרעיני קיבוציהם מחזור אחרי מחזור. מאז 600 הראשונים, אשר הגיעו ארצה בדרך-לא-דרך בעלייה השלישית ועד לאלפי בנות ובנים שנהרו, זה מבית חם ואמיד, ואלה – שהיו הרוב המוחלט – מתנאים של מצוקה חברתית ומחסור חומרי – לכיבוש העבודה מכל סוג ומקצוע. עם גרוץ ומשור בידיהם או בלי כל כלים, הלכו לכריתת יערות, לחטיבת עצי הסקה, למנסרות, למחצבות, לסבלות, לשירות-בית ולעבודות חקלאיות עונתיות. המאמץ התמקד בחיפוש קדחתי אחרי מוצא מחגורת החנק המתהדקת על היהודים באירופה הקודחת, תחת מכשם הפאשיזם והאנטי-שמיות. עם פרוץ המלחמה באירופה נמצאו כבר גרעינים וקינים שומריים בשני חלקי

אמריקה, ואף כשלוש ארצות של אפריקה הצפונית, אז – תחת שלטון צרפתי. כ-1000 שומרים עברו בחנות החקלאיות בארצות הברית, במסגרת של 10 קיבוצים עלייה. בחלקם היו בארץ בין מייסדי קיבוצים, ובחלקם השלימו קיבוצים קיימים. בוגרי התנועה בארצות אמריקה הלטינית: מכסיקו, קובה, בראזיל, אורוגוואי, ארגנטינה, צילה וונצואלה – בחלקם מהגרים מארצות אירופה – ראו את עצמם כשליחים יורשים של התנועה העולמית בימי מלחמת העולם השנייה ובשנות השואה. עשרות נקודות הכשרה עונתיות או בינארציות צצו בשנות הארבעים, ובוגריהם נמצאים כיום ב-22 קיבוצים של "הקיבוץ הארצי", שאליהם הגיעו כמגויסים במלחמת השחרור ב-49' – 1947, במסגרת של גרעיני-עלייה מגובשים.

במערכות גורליות לקיום היהודי

ב-4 מערכות גורליות בתולדות ההגשמה הציונית הוצבה ההכשרה החלוצית במיבח-נים דראמטיים, והיא מילאה בהם תפקידים ממעלה ראשונה בתהליך התחייה הלאומית ועד להקמת מדינת ישראל:

- א. בהעפלה;
- ב. במאבק על החיים תחת הכיבוש הנאצי;
- ג. בהליכה הקולקטיבית מזרחה משטתי הכיבוש הנאצי והתארגנות שארית הפליטה על אדמת רוסיה;
- ד. במפעלי ההצלה והשיקום, הנפשי והפיסי, של שארית הפליטה לאחר שנות המלחמה ועם התגלות עומק האסון של השואה.

א. בהעפלה – שראשיתה ב-1934 והמשכה בקצב קדחני מ-1937 ועד להקמתה של מדינת ישראל העצמאית והבאתם של המפעילים-הלוחמים נגד צבאות בריטניה מעל סיפוני אניות ובגירוש מחופי הארץ – ממקומות ההגלייה – התייצבה ההכשרה השומרית במלוא כוננותה בשורות הראשונות. כ-2000 שומרים מכל ארצות מרכז אירופה הפליגו, החל ב"וולוס" ועד "טייגר היל" שנכנסה לחופי הארץ בספטמבר 1939, החודש בו פלש הצבא הנאצי לפולין. ההכשרה המשיכה לשמש מקום מקלט בארצות שטרם נכבשו: רומניה, הונגריה, יוגוסלביה, בולגריה, צרפת, דנמרק, הולנד ואנגליה, גם בשנות המלחמה. עוד כ-1000 שומרים יצאו ממנה ב-12 אניות נוספות של עליה ב' עד ל"טאורוס", שהביאה כ-1000 עולים מקונסטנצ'ה לחיפה (דרך קושטא) בדצמבר 1944, לאחר שהצבא האדום גירש את צבאות גרמניה מרומניה. באניה זו הגיעו העולים הראשונים מקבוצות הפארטיזאנים היהודיים ברוסיה: רוז'קה קורצ'אק ואברהם לידובסקי.

ב. בראשית הכיבוש הנאצי בפולין, כאשר פוזרו כל קיבוצי ההכשרה, יצא יוסף קפלן, חבר ההנהגה הראשית בבורשה ומראשי המרד בניטאות – לתפש מקומות חירוש ההכשרה בשביל בוגרי התנועה, שעדיין לא יצאו מזרחה. התפרסמה אז התווה החקלאית בז'אנר, שריכזה כמה עשרות "שומרים" מדרום מערב פולין והחזיקה מעמד במשך קיץ 1941 – עד שחבריה יצאו גם הם מזרחה. במשך אותה שנה עוד התארגנה נקורת הכשרה בצ'נסטוכוב, שגם היא בסיוע אותה עונה נדדה מזרחה לעבר כתובת מוכרת – הריכוז השומרי בוויילנה. יצויין, כי למרות החתירה לתעסוקה ולעבודה הכריזו אז בוגרי "השומר הצעיר" התנגדות גלויה לפילוי השלטונות לצאת ל"מחנות עבודה". היה זה אות ראשון למרד, שהחל לצמוח בחיק התנועה.

ג. בשנים 41 – 1940 הפך הריכוז השומרי בוויילנה למרכז חי ורוטט למאות הבוגרים, שהצליחו להגיע אליו מכל חלקי פולין. הדגם של קיבוץ-הכשרה היה למופת של

ההתארגנות בתנאים של גירוש, מחתרת וחוסר-מוצא ותקווה. כותב אדם ראנד במכתבו למוסדות "הקיבוץ הארצי" במאמר 1940: "בוויילנה ובסביבתה מרוכז מחנה בוגרים מגשימים העולה על 700 איש. אף לפי מידות התנועה הפולנית הגדולה, מספר זה הוא ניכר ורציני. "ברית הקיבוצים" כולה מרוכזת כאן. אנו מהווים היום שליש של המחנה החלוצי בוויילנה.

החברים, אשר בינואר הגיעו לכאן מכל רחבי פולין הכבושה וגאליציה, באו במאמץ פיסי ונפשי עצום לאין שיעור. עשרות חברים שקפאו בדרך, שכבו שבועות רבים בבתי-חולים. רבים הוחזרו לעבר השני, ולפי הידיעות הם שוכבים שם בבתי חולים... מעשור שהגיעו ראשונים לוויילנה – הקיבוץ החלוצי שהיה קיים כאן לפני המלחמה ועד לריכוז שומרים עצמאי, מסודר ומאורגן. 12 קיבוצים עליה חיים כאן בכפיפה אחת."

הריכוז בוויילנה הוכרז על-ידי השלטון הסובייטי כבלתי-לגיטימי, אך למעשה גם חקים נקודות הכשרה בתחומי ליטא והתקיים עד לפלישת הנאצים לתחומי רוסיה. עוצמתה של האיפופיאה ששמה "ההכשרה השומרית", הגיעה לביטוי נעלה ביותר כבר בימים הראשונים שלאחר נסיגת צבאות גרמניה מאדמות פולין המזרחית. ב-1945, בפגישה ראשונה של יוצאי הגיטאות והיערות שהתקיימה בלובלין, מכריזים: "הגשמה; הגנה והתגוננות לאומית; עלייה והעפלה; תרבות עברית; עזרה הדדית; כיבוש עבודה והתיישבות". בפירוש המעשי: הכשרה, "בריחה" דרך כל גבול, עלייה בכל דרך, העפלה.

עדותם של נסיה אורלוביץ-רזניק, שעמדה במרכז המפעל של ריכוז ילדים והקמתם של בתי-ילדים ונוער, וכן של שני שליחי "הקיבוץ הארצי", זלמן ליבנה ושייקה ויינר, שנשלחו לפולין מייד עם יציאת הצבא הגרמני מתחומיה, להדרכתה ולאירגונה של שארית הפליטה השומרית, מעלה את מהותה וגודל משימתה של ההכשרה:

קיבוצי ההכשרה הראשונים לאחר אסון השואה הוקמו מייד עם כניסת הצבא האדום לשטחי פולין על-ידי שרידי הנוער השומרי, שהתקבץ בלודז' ובאיזורי הגבול החדשים שבין פולין וגרמניה – באיזור שלזיה. זאת היתה קרן אור לנוער וילדים, מעורערים בגופם ובנפשם, שיצאו מבונקרים, ממקומות מיסתור ומיערות. מול רתיעה טבעית משותפים, משינה ואכילה בצוותא, בא קיבוץ ההכשרה לסלק פחדים, כפייה והשגחה "מטעם" והביא עזרה הדדית וטיפול אישי; הוא החזיר חדות נעורים, החזיר אמונה באדם ובכוחו להיות משען לרעהו. חיי השיתוף, ההבנה ההדדית ועזרה לזולת, חיי תרבות וחברה תקינים – העמידו את ההכשרה כמרכז חיוני לשיקום יהודי וחלוצי. בקיץ 1946 היו בקיבוצי ההכשרה ובבתי הנוער של התנועה 1300 שומרים; העברתם לחיי עבודה היתה ליסוד מוסד בחינוך להגשמה בארץ. חזרו הימים של "כיבוש העבודה" בתקופת ההכשרה בפולין ערב המלחמה: נאחזו בכל פרנסה שהיתה מצויית, גם במפעלי ה"פרודוקטיביזציה" של הוועדים היהודיים, גם של השלטון הפולני. בהכשרה מיוחדת זו, בלי הקן השומרי המחנך, במתח גילים גדול, נארגו חיים חדשים. ההכשרה היתה לבית לחסרי-בית, למקום קליטה ליהודים נודדים, לבית חינוך לעלייה ולהעפלה לארץ ישראל.

עם גבור זרם ה"דפטרואציה" ממרחבי רוסיה, כבר מצאו הבאים משם מסגרות חיים בקיבוצי ההכשרה. בוגרי התנועה התמסרו לטיפול בילדים שהגיעו מבתיים פולניים, מבתי מחסה וממנוזרים. חברי ההכשרה בעלי נסיון בחינוך ובהדרכה תופנו לעבודה זו לפי הדגם של המוסד החינוכי בקיבוץ הארצי.

בתעודות מרגשות מתערוכה, שנערכה ב-1947 באולמי הקיבוץ בלודז' מסופר, כי ההכשרה בפולין, שממנה אורגנו מיבצעי הבריחה, העלייה וההעפלה, עברו מאז אפריל 1945 ועד דצמבר 1946 – 1500 בני נוער בוגרים – בלודז', בשטטין,

ד.

מאסף

לחקר תנועת העבודה הציונית והסוציאליזם

-
- יום עיון על דרכה של ההסתדרות / ישראל קיסר
 - יסודות לאידיאולוגיה סוציאליסטית חדשה / אלקנה מרגלית
 - קיבוץ ופוליטיקה / דוד זיח / נתן ינאי
 - יהדות ארה"ב / מיכאל יזהר / יהדות צרפת / יהושע רש
 - קומונות / צבי בךחורין / מנחם שדמי
-

חוברת י"ז גבעת-חביבה / תשמ"ז 1987

יוצא לאור ע"י המרכז לתיעוד וחקר של השומר הצעיר